

ГЕОГРАФСКИ АСПЕКТ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Стеван М. Станковић¹

Апстракт: Процеси у простору и времену наше планете су природни и друштвени. Испољавају се спонтано и организовано. Могу бити тренутни, повремени, периодски, стални, краткотрајни, дуготрајни, неконтролисани, контролисани, стваралачки и деструктивни, историјски и савремени, познати и непознати, предвидиви и непредвидиви, једносмерни и вишесмерни, лакше и теже решиви. Животна средина се одликује сложеностју веза бројних елемената, динамичностју која проистиче из свеопштег кретања природних појава и човека у њима, лакшом и тежом предвидивостју постојећих процеса и промена у развоју живих система и њихових односа према неживој природи, хијерархичностју која се успоставља током времена, као и неравномерним односима у простору и времену, али и колизионим односима у случају већег броја интересената за истим простором.

Кључне речи: Процеси, наша планета, природа, простор, живи системи, нежива природа.

УВОД

Научна, стручна и апликативна сазнања о географском простору, који поистовећујемо са екуменом, субеккуменом и анекуменом, тј. са животном средином, потичу из давне прошлости, разноврсна су и богата, еволутивна и подложна преиспитивању, ради утврђивања правих истина и законитости на садашњем ступњу развоја науке, али и за будућност. О географском простору наше планете, као и наше земље, различити аутори, из временски удаљених периода, исписали су бројне странице текста штампаног у књигама од којих се неке и данас уважавају. Сазнања о географском простору, као једна од најстареијих преокупација човека, временом су се мењала и употпуњавала сразмерно техници, технологији, организацији друштва и производним снагама.

Проблеми савлађивања природних сила и упознавање њихових утицаја, на материјални и духовни живот, из давне прошлости, настављају се и данас. Географски аспект животне средине заснива се на теретнским и кабинетским, апликативним и теоријским истраживањима. При чему се у значајној мери уважавају биолошка сазнања о живом свету, као и геолошка сазнања у стеновитом омотачу наше планете, као основи за свеукупну људску и друштвену делатност на њој, тј. за развој човачанства у његовим бројним аспектима и природним предеоним целинама. Намеће се потреба доследне и сврсисходне примене више научних и апликативних метода истраживања географског простора, јер је исти веома различит, особен, често непоновљив и неумножив, како на већим, тако и на мањим природним и административним обухватима који су богати и сиромашни, развијени и неразвијени, популациони и депопулациони, индустријски и аграрни, урбани и рурални, планински и равничарски, приморски и континентални и сл.

Објекти, појаве и процеси у географском простору су променљиви и разноврсни. Као такви често су одлучујући у предузимању одређених акција, тј. делују стимулативно, али и ограничавајуће на развој људског друштва. Човек је један од најзначајнијих фактора у животној средини, јер активно делује на своје непосредно и посредно окружење, на живу и неживу природу, тј. географски простор, јер из овог захвата све што му је потребно за живот, рад, опстанак и развој. Начин и обим позитивног и негативног деловања човека на географски простор су се мењали током историје, обогаћивали и умножавали. Мењајући природу, човек је мењао себе, што значи да је реч о директној, индиректној и повратној спрези човека, друштва и географског простора наше планете, која је, по низу особина, посебно као станиште живих бића, закључно са човеком, јединствена у космосу који познаје савремена наука.

¹ Универзитет у Београду - Географски факултет, Студентски трг 3/III, Београд, Србија, geofiz40@gmail.com

ИЗ НАУЧНЕ ТЕОРИЈЕ КА ОПЕРАТИВИ

Без обзира на обимну писану грађу о географским објектима, појавама и процесима, од терестричког и континенталног до регионалног и локалног, многи објекти, појаве, догађаји и процеси још увек нису до краја упознати. Из тог разлога, савремена географија, и њој комплементарне природне и друштвене науке, морају теренски, експериментално, кабинетски, електронски, постојећом техником, технологијом и провереним методама заснованим на дијалектичком материјализму и свеопштој повезаности и условљености бројних односа живе и неживе природе, човека и његовог окружења, изналазити права и трајна решења. Ово због тога што су човек, људско друштво и природа, која му је оквир живота и основа опстанка, у вечном мењању, спајању, прожимању и свеукупној условљености.

Природа биљног и животињског света планете живи и зависи од ритма тропских година, које су по Милутину Миланковићу (1879-1958), време за које се Сунце вратило у тачку равнодневице из које је пошло, значи из пролећне у пролећну, или из јесење у јесењу равнодневицу, једне до наредне године. Промене положаја земљине осе према Сунцу одређују климу наше планете, од значаја су за њен термички режим, дефинишу годишња доба, климатске појасеве, појаву вечитог снега и леда у већим географским ширинама и високим температура у тропским областима, размештај насеља, густину насељености становништва и облике његове делатности. Уз светлост, температура је најзначајнији еколошки фактор развоја живог света, организације људског друштва и начина живота, уз истовремено, директно и индиректно, деловање на неживу природу. Из овога се може сагледати све наглашенији несклад између производње и потрошње материјалних средстава, посебно потрошних добара, као негативној појави у екосистемима, чија је равнотежа на више места и на више начина угрожена. На такво схватање надовезују се ставови климатолога Павла Вујевића (1881 – 1966) о значају ваздушних маса које су топле и хладне, суве и влажне, са небројано комбинација, а под свеукупним уцијајем океана и мора, који захватају 75 % од укупне површине Земље на чији копнени део интензивно утичу, тако и толико, да сви аспекти тога још увек нису познати и уз то тешко предвидиви.

Овом приликом, на основу ставова наших познатих аутора, какви су географи Јован Цвијић и Милован Радовановић, биолог Синиша Станковић и архитекта Никола Добровић, још једном се враћамо инспиративној теми, која у савременој географској настави и науци заузима значајно место. Нове методе проучавања, савремена техника и технологија, доприносе детаљној анализи пређашњих ставова и сазнања и формирање нових ставова и законитости о географској средини и људском друштву у њој. На географским основама теренског, експерименталног, кабинетског, картографског, анкетног и статистичког истраживања простора, могуће је сагледавање одређених законитости и научних истина о простору који нас непосредно окружује, већ и знатно шире у смислу природних и територијално-административних целина до држава и континената, јер се бројне појаве и процеси, у географском простору, не заустављају на границама исцртаним на географским картама, као ни на контакту копна и мора.

Појаве и процесе у географском простору потребно је посматрати са аспекта прошлог, садашњег и будућег времена, јер је време једна од најбитнијих категорија, коју неки истраживачи недовољно уважавају или заборављају. Географски простор је вишедимензионалан. Има ширину, дужину, апсолутну и релативну висину. Приморски је и континенталан, водени, острвски и копнени, равничарски и планински, долињски и котлински, површински и подземан, зоналан и азоналан, осојан и присојан, шумски, степски и пустињски, хумидан и аридан, екваторијалан, умерен и поларан, руралан и урбан, аграран, туристички, индустријски, економски развијен и неразвијен, на неким местима прекомерно насељен, али и готово без становника на знатним пустињским, прашумским и поларним просторима. Посматрано и са данашњег аспекта, у животној средини, за разлику од корисних, постоје и некорисни елементи, тј. употребљиви и неупотребљиви, латентне и скривене опасности, појаве и процеси, што истраживања чини веома сложеним. У том смислу мора се уважавати чињеница да су човек и људско друштво, као субјект, и географска средина, као објект, техника и технологија, као инструменти, међусобно нераскидиво везани. Свака промена у једној од наведених категорија, изазива, позитивне али и негативне, појаве процесе и промене у осталим категоријама. Ово, поред осталог, и због тога што свака административна или природна територијална целина има одговарајући поредак и одговарајући животни простор, којем су се човек и друштво, током времена, прилагођавали на сврсисходне начине и тражили такав приступ природи који на најбољи могући начин доприноси равнотежи система човек – животна средина.

ПРИРОДА, ЧОВЕК И ДРУШТВО У ВЕЧНОМ ПРОЖИМАЊУ

Простор, човек и људско друштво у њему, привлачили су пажњу античких мислилаца, који су на себи својствен начин схватили и предочавали условљеност људског живота природним појавама, тј. простором као стаништем и ареалом. Упознавање географског простора, који можемо поистоветити са животном средином, једна је од најстаријих преокупација човека. Мењала се са развојем производних снага људског друштва и његових потреба. На све то, пре 131 годину јасно је указао Јован Цвијић (Лозница, 12. октобар 1865 – Београд, 16. јануар 1927) у приступном професорском предавању на Великој школи у Београду, које је штампано на 18 страна. Констатовао је да су стари Јелини оставили доста грешака из физичке географије, али су са много оштроумности разматрали утицај природе на људски род, у чему се посебно истицао Страбон, као својеврстан претходник Карлу Ритеру (Цвијић, Ј. 1987). Знао је да се разне области на нашој планети међусобно разликују специфичним географским особинама, које подстичу идеју о географској или природној средини, на коју утичу и историјски чиниоци.

Пошто је до детаља, на вишедеценијским теренским и кабинетским истраживањима, познавао природу, привреду, насеља, становништво, историју и људско друштво Србије и Балканског полуострва, ове просторе често наводи као пример утицаја природе на људско друштво у садејству са историјском прошлошћу, уважавајући постојеће цивилизације. „Дух нехотично тражи везу између ове две врсте факата. Везивање географских црта и историјских и социолошких факата постаје надмоћно и од нарочитог интереса, ако су области играле значајну улогу у историји и развићу култура, као што је случај са Балканским Полуострвом. У овом низу идеја, намеће се о Балканском Полуострву ово питање: које црте рељефа нарочито одређују његов карактер, а које су, одвајајући га од суседних земаља, имале најразличитијег утицаја на живот и развијање балканских народа.“ (Цвијић, Ј. 1922).

Оно што важи за географске особености Србије и Балканског полуострва, може се посматрати и изучавати и на другим предеоним целинама, земљама, регијама и континентима. Компарацијом некадашњих, са данашњим сазнањима, долази се до нових научних истина, из којих произилазе апликативне акције усмерене на добробит човека и људског друштва. У том смислу Јован Цвијић јасно дефинише предмет и задатак антропогеографије, која се као научна дисциплина формирала у његово време. Прожимање природе, човека и људског друштва ставља у први план. Потенцирао је да антропогеографија „Има посла и са компликованим организмом друштва људских и расправља једну од најтежих тема, које су икад занимале дух човечји: утицај целокупне природе на творевине људске и особине духа народног. Многе нијансе у овим тешким питањима није ласно оучити, особине су духа племенског често јако скривене и заплетене, компликованије од најтамније функције у организму човекову. Треба да вам је јасно зашто антропогеографија нема много резултата и како се с много обазривости мора размишљати о њеним темама.“ (Цвијић, Ј. 1893).

СЛОЖЕНОСТ СИСТЕМА ЧОВЕК – ЖИВОТНА СРЕДИНА

Током прве две деценије XX века, прецизније од 1902. године, када је Јован Цвијић објавио дело Антропогеографски проблеми Балканског Полуострва, до 1918. године, када је у Паризу, публикована књига *La Péninsule Balkanique - géographie humaine*, која је 1922. године преведена на српски језик и објављена у Београду и Загребу под насловом Балканско Полуострво и јужнословенске земље, Основи антропогеографије, знања о географском простору, човеку, друштву и насељима, постављена су на тада јасним и прихватљивим научним основама, од којих се неке уважавају и данас. У савременој литератури, посвећеној научном делу Јована Цвијића, констатовано је да је „Његов истраживачки дар, што је у науци често истичано, учинило га је најбољим познаваоцем земље, народа, народног живота, народне душе и културе, а резултати његових проматрања на терену и у народу, уз коришћење тада доступних извора и литературе, засновани на географским, социолошким, етнографском и етнопсихолошким чињеницама ни до данас нису изгубили научни значај. Напротив! Многе његове поставке наука је касније само поткрепила новим фактографским материјалом и, из перспективе научне мисли, означила оригиналним и веома значајним. Уосталом, то недвосмислено потврђују бројне студије о овом нашем изузетном научнику и анализе о његовом широко заснованом научном делу,“ (Влаховић, П. 1987). Значајна дела Јована Цвијића, посебно она посвећена антропогеографским и етнологским проблемима и процесима, међусобно се допуњују, спајају и прожимају, као што се допуњују, спајају и прожимају природа, човек и људско друштво, што се одвија у географском простору, од локалног до регионалног, континенталног до светског.

Човек и његово друштво нису пасивни у односу на неживу и живу природу која их окружује и из које захватају све оно што је потребно са живот, развој и стваралаштво. Из тога произилази закључак да су човек и друштво веома значајни географски фактори, тим пре што активно, директно и индиректно, стваралачки али и деструктивно, делују на своје непосредно и посредно окружење, тј. на станиште, ареал и биосферу као целину највишег реда. Начини људског деловања на животну средину мењали су се током историјске прошлости, мењају се и данас, као што ће се мењати и у будућности, јер се усавршавала техника, развијала технологија, напредовала наука и расле потребе човека за сировинама различитих врста, како оних из живе природе, тако и оних из неживе природе. При томе је од посебног значаја чињеница да су неке сировине (добра) трајно потрошне, на супрот обновељивим и трајним. Може се исправно тврдити да постоје директне, индиректне и повратне спреге у систему биоценоза или животних заједница.

Промене у природи изазивају промене у начину живота, рада и људског привређивања, као што и промене у друштву, у смислу усвајања нових технологија и потреба за новим сировинама и изворима енергије и хране, изазивају промене у природи. Такво схватање потврђује сазнање да су оквири живота све сложенији. тј. да су у географском простору односи човека и природе еволутивни, променљиви, директни, индиректни, повратни, зонални и азонални, симетрични, асиметрични, предвидиви, неизвесни, комплементарни, колизиони, конструктивни, деструктивни, акциони, интеракциони, упоредиви, неупоредиви, тренутни, повремени, стални, периодски, краткотрајни, дуготрајни, историјски, савремени, хомогени, хетерогени, добро истражени, неистражени, скоковити, линеарни, и готово увек динамични, како на локалном и регионалном нивоу, тако и на планети Земљи као целини. Ово због тога што су делови мора, океана, атмосфере, литосфере, биосфере, власништво човечанства, а не појединаца или појединих људских група. (Станковић М. С. 1999).

ОД СТАНИШТА И АРЕАЛА ДО ОКВИРА ЖИВОТА

Године 1933. објављена је књига Оквир живота, знаменитог универзитетског професора биолога, оснивача наше екологије, академика Сине Штанковића (Зајечар, 26. март 1892 – Београд, 24. фебруар 1974) под насловом Оквир живота. Због великог значаја, ова књига је касније доживела више издања. Настала из предавања, која је уважени професор држао на Коларчевом народном универзитету у Београду, о тада младој науци екологији, постала је незаобилазна литература за оне који су са биолошког и географског аспекта истраживали свеукупне односе и процесе у природи и друштву. Универзитетски професор је говорио о питањима услова живота, о оквиру живота, о животној заједници, о популацијама које улазе у њен састав, о биосфери, о односу човека и околине и остале природе. Данас многи заборављају, када се ради о човековој средини, њеној заштити и унапређењу, да је Сине Штанковић први покренуо, на научној основи, питања о којима се данас много расправља. Он је већ 1933. Године, у књизи Оквир живота, средивши и допунивши своја систематска и добро пропремљена предавања, изложио начела и резултате екологије да би их упознали широки слојеви друштва. Књига је нашла прави пут до читалаца. Штампана у прикладном формату, да буде сапутник, она је постала незаобилазна литература не само студентима биологије већ и напредним људима, врста идејног путоказа у борби против некадашњег нацистичког схватања животног простора. (Мучибабић, С. 1977).

У географском простору стално се одвијају процеси акције и реакције између живе и неживе природе, човека и друштва. Ово утолико пре што је мало делова на површини Земље без живог света и становништва који подлежу еволуцији и сталним променама, на које, на посебан начин, техником и технологијом, утичу човек и људско друштво. Екумена, као људском врстом стално настањени део наше планете, стално се проширује на рачун субекумене, тј. повремено или периодски настањених простора, којих је сва мање. Анекумена, простор без становника и насеља скоро да не постоји, јер већ деценијама има научно-истраживачких станица, како на поларним просторима Арктика, тако и на Антарктику и неким далеким усамљеним острвима, односно, високим планинским просторима. Живи свет је сврстан у више категорија, при чему је биотоп, или животна заједница, основна топографска јединица, која бројним локацијама даје особено и јединствено еколошко и физичко-географско обележје простора. Реч је о сложеном систему међусобних односа живих бића и окружења. Биоценозе и зооценозе, као организовани системи на одређеном географском простору, током времена успостављају специфичне односе, зависне од времена, физичко-географских и антропогеографских фактора.

Са аспекта постанка и развоја екосистема, посебан оквир представља исхрана, којом жива бића обнављају и надокнађују утрошену енергију и развијају се. Познато је да само зелене биљке, које се сврставају у аутотрофну категорију, од неорганске материје стварају

органску, тј, способне су да производе храну. То значи да су оне основа исхране целокупног осталог живог света и функционишу као директан посредник између неживе и живе природе, чије елементе, просторе и процесе, проучавају различите хемијске, нутриционистичке, еколошке, географске, геолошке, педолошке и биолошке дисциплине. „Из наведених сазнања, уважавајући сложене системе исхране живог света, долазимо до закључка о великом значају познавања органске продукције у животној средини, о биомаси и њеној потрошњи. Само крајње провереним и рационалним коришћењем живе природе, човек и друштво могу себи стварати основу за бржи развој, за виши квалитет живота.“ (Станковић, Сн. 1933).

Од посебног значаја је еколошка валенца, тј. стање до којег жива природа, односно, поједине њене врсте, и поједини екосистеми, могу издржати неповољне животне услове, какви су суша, поплаве, пожари, претерана влажност, високе и ниске температуре ваздуха и земљишта и сл. Амплитуда утицаја космичких сила на неживу и живу природу и биотске и абиотске процесе у њој је велика, али не бесконачна у односу на оптималне услове развоја и одржања. Целокупна жива и нежива природа наше планете, живи и развија се под ритму тропских година, тј. смењивања годишњих доба, промена термичког режима ваздуха, воде и копна, смене плиме и осеке, плувиометријског режима, врсте, интензитета и количине падавина, инсолације, радијације, водог биланса хидрографских објеката, појаве периодских и локалних ветрова, особености сталних ваздушних струјања и сл. Промене положаја Земљине осе према Сунцу од највећег су значаја за термичке појаве на Земљи, тј. издвајање климатских појаса, дефинисање годишњих доба, појаву вечитог снега и леда у већим географским ширинама и увек високих температура тропских области. Уз светлост, температура је најзначајнији еколошки фактор развоја живог света, организације људског друштва и начина живота, уз истовремено, директно и индиректно, деловање на неживу природу. Из овога се може сагледати све наглашенији несклад између производње и потрошње материјалних добара, као негативној појави у екосистемима, чија је равнотежа на више места и на више начина угрожена. Такво стање шири и усложњава поље савремених географских научних и апликативних истраживања.

Животне заједнице у географском простору чине целину вишег реда, која се поистовећује са биогеоценозом или ландшафтом. То је историјски и еволутивно створена интеграција живе и неживе природе, која се развија у сложеним међусобним односима, који су предмет проучавања неколико природних наука, посебно географије, биологије и екологије. Још пре више од девет деценија написано је „Интересантно је да је и модерна географија, у свом испитивању географског простора, дошла сасвим независно до сличне синтезе. Наместо формалног и апстрактног појма простора, модерна географија ставља данас појам предела (ландшафта немачких географа), просторних географских јединица са одређеним карактером, који спаја све дате географске елементе у најширем смислу речи, у јединство и целину. Ове географске јединице су конкретне стварности, не произвољни делови земљине површине; један предео је географска синтеза, не збир него комплекс повезаних географских елемената који стоје у међусобним односима, повезују се узајамним дејствима.“ (Станковић, Сн. 1933).

ЧОВЕК И ЊЕГОВА ЖИВОТНА СРЕДИНА

Човек и његова животна средина, тј. његово посредно и непосредно географско окружење, већ више векова привлаче пажњу истраживача различитих струка. Без обзира на свеукупно познавање релација и односа човека према географском простору, још увек има недовољно истражених и научно објашњених појава и процеса. О систему човек – животна средина, у нашој географској научној литератури, релативно је мало теоријских радова на којима би се заснивала истраживања конкретних појава, проблема, природних комплекса и административно-управних јединица, од локалних и регионалних до државних и континенталних. Реч је о интердисциплинарном и мултидисциплинарном проблему, који морају истраживати и решавати стручњаци више научних дисциплина, од којих су посебно значајне оне које су комплементарне како физичкој, тако и друштвеној географији, посебно антропогеографији. „Управо изучавање животне средине, као незамењиве основице човековог постојања и његових активности, интензивно делује на развој интердисциплинарних научних области, на интеграционе процес у савременој науци уопште. Оваква свестрана концентрација наука, метода и материјалних средстава ка проблему животне средине, у смислу упознавања датог великог система у свој његовој сложености, динамичности и процесности, а са битним циљем утврђивања законитости и оптималних могућности регулисања односа између природе и људског друштва, представља историјски условљену, дијалектички закониту појаву наметнуту неопходним и неодољивим потребама друштвене праксе.“ (Радовановић М. 1977).

Савремено географско схватање животне средине, која је сачињена од великог броја елемената и њихових веза, које се испољавају као комплементарне и некомплементарне, потребно је изучавати синхронизовано са сродим наукама, а на добробит како природе тако

човека и друштва. Просторни аспект и научно апликативни приступ изучавања географске средине, мора се заснивати на посебној просторној, логици, којом се настоји да све предмете и појаве које истражује смести у конкретне просторно-физичке оквире, тј. да прикаже њихову морфологију, просторно-функционалне везе, хомогеност (односно хетерогеност) структуре, степен дисперзије, регионалну различитост и специфичност, просторну размену материје, енергије и информација и њихове оптималне моделе. Географски аспект истраживања животне средине подразумева увођење и примену бројних, на терену и у литератури проверених научних метода, међу којима одговарајући значај имају хоролошке.

Однос човека и друштва према животној средини светски је значајан и испољава се као један од највећих проблема савременог света и његове будуће егзистенције. Садашње преокупације неких географа, биолога, еколога, технолога, али и стручњака других струка, усмерене су на проблеме загађености и заштите животне средине, одрживог развоја и законом заштићених простора. „Овакав приступ, који се без оградe може сматрати општеусвојеним, наметнут је савременом човеку и будућим покољењима евидентним и нагло растућим диспропорцијама између карактера и брзина природно-географских и еколошких процеса и процеса демографског, социјалног и економског развоја, све већим нескладом између пораста материјалне производње и постојећих репродуктивних и нерепродуктивних природних ресурса, као и огромним растом антропогеног деловања на динамичку равнотежу природних система.“, који су на више места загађени физички, хемијски биолошки, техничко-технолошки, социјално, психолошки, медицински, информатички и сл. (Радовановић, М. 1977).

Чини се да је увек и свуда је потребно уважавати чињеницу да је систем човек – друштво – географски простор веома сложен облик организације и еволуције материјалног света који је предмет мултидисциплинарних научних и апликативних проучавања, у којима готово све географске дисциплине имају значајан удео. Човек и друштво, као социјална категорија и географски простор као динамичка категорија, чине вековима успостављано и развијано, материјално и духовно, дијалектичко јединство. Појединци и колективи, различитих обима и структура, користећи савремену технику и технологију, производећи различита добра на посебан начин утичу на квалитет, квантитет и обим утицаја на географску средину, према којој се морају крајње рационално понашати, јер неки елементи живе и неживе природе нису обновљиви, или су слабо обновљиви, те једном угрожени, нестају или губе своја основна својства. Због тога карактер односа човека и друштва према географској средини мора бити научно основан и на дужи рок апликативно прихватљив, јер човек не условљава материјалну страну географског простора, али са развојем науке, технике и технологије, све активније и све снажније утиче на бројне процесе у животној средини, тј. у геосфери из које добија све природне материјале, који су основа биолошког живота и развоја.

УМНОЖАВАЊЕ И ШИРЕЊЕ ЕКОЛОШКИХ ПРОБЛЕМА

У литератури се наглашава већи број проблема односа човека, друштва и његовог окружења, које треба научно истраживати и апликативно решавати. Посебна пажња мора бити посвећена научној и технолошкој револуцији која мора решавати проблеме загађености и заштите животне средине. Реч је и несинхроним појавама и процесима на релацији човек – друштво – животна средина и историјском развоју који вишеструко доприноси регионалној различитости еколошких проблема. Потенцира се значај социјално-економских односа и неравномеран раст, али и депопулација, становништва појединих регија и земља, уз недостатак извесних животних намирница, тј. појаве глади али и жеђи извесних демографских група недовољно развијених земаља, што потенцира поделу света на развијене и неразвијене.

Претерана урбанизација, уз пренамену земљишта, од аграрног у грађевинско, као и све већи број вишемилионских градова, условљава нове еколошке проблеме и поремећаје односа човека и природе, које је тешко решити, без обзира на све већи број информација и информационих система, из којих је повремено тешко издвојити основно од споредног примерно од секундарног, локално од земаљског. При свему томе од великог је значаја да сваки истраживачки захват географског простора, било са секторског или интегралног аспекта, мора бити у сагласности са одговарајућом традицијом, друштвеном стварношћу, временом и стањем науке и технологије. То значи да се аналитички и критички морају сагледавати стране теорије и схватања, посебно стране идеолошке поставке. Без обзира на постојање проверених универзалних научних и апликативних поступака у регулисању односа човека, друштва и природе „...свака конкретна концепција просторне организације представља израз сопствених историјских услова, дате друштвене стварности, њених захтева и циљева.“ (Радовановић, М. 1977).

У савременим географским истраживањима простора и проблема заштите и валоризације истог, морају се безусловно уважавати регионалне разноврсности и различитости и њихово реално стање геосистема, тј. природно-територијалних комплекса. Географски аспект истраживања животне средине, поред осталог, треба да почива на давно усвојеним постулатима о води, као најраширеној и ничим замењивом материјом на нашој планети. Полазећи од ставова да је вода незамењива материја, да је опште дуруштвено бигатство, да се водом мора располагати демократски и јединствено, да је слив основна водопривредна просторна јединица, а водопривреда свеобухватна делатност на хидрографским објектима, долази се до закључка да је чиста вода производ људског рада. На све то потребно је примењивати начела концепције активне заштите животне средине, која пледира на превентивној заштити географског простора, а не на санирању штетних последица насталим немарним односом човека и друштва према природи (Станковић М. С. 1982).

Од посебног значаја су просторне целине и просторне јединице које чине територијални оквир управљања у њима постојећом привредом, уређењем и обликовањем, јер је реч само о исечцима природе и њеним локалним особеностима. "Према географској ширини и дужини, географским условљеностима и локалним особеностима природа се у тим просторним целинама и јединицама јавља на свој начин, карактеристичан за дати положај. При потенцијалним уређењу простора ово начело је основно исто као и при најопштијем прилажењу одређеној проблематици... Свака територијална јединица имала је у прошлости на свој начин смишљен поредак и животни простор који је одговарао структури друштвене заједнице. Но, све ове територије биле су несразмерно више изложене насртајима, да је она сама екстензивним начином газдовања, остајала скоро нетакнута. Све већи напредак технике омогућио је да човек све немилосрдније присиљава природу на послушност, а тиме у вези и да користи сва њена богатства. Ранији поредак у простору све више уступа место нареду и безобличју. Међусобни односи природе и човека су поремећени, а живот друштвене заједнице отежан и доведен у кризу која озбиљно забрињава. Требало бу, међутим, да је обратно, јер машинама човек стиче моћног савезника у борби са природом. Сами стројеви повољно утичу на умирење дотада неукротивих природних сила. По свим географским ширинама и дужинама, у разним дубинама земље и висинским сферама њеног омотача приступа се све интензивнијем коришћењу природе. Рађа се ново друштвено оруђе, модерна техника" (Добровић, Н. 2017). Наведено стање намеће савременој географији ново поље истраживања и решавања проблема у простору, тј. нов начин приступа растућим проблемима свеукупног притиска на животну средину и нерационалног коришћења њених богатстава, и то не само необновљивих сировина, енергетских и других извора и реткости, већ географски простор планете у целини, у свим њеним сличностима и разликама, тренутном еколошком стању и перспективи.

НАУЧНЕ И АПЛИКАТИВНЕ АКЦИЈЕ

Географски аспект истраживања животне средине мора се заснивати на добром познавању природних акција, појава и процеса, јер без тога нема правих научних закључака и утврђивања основа за апликативне радове на конкретном терену. У том смислу вишеструко је корисна сарадња научника, оперативаца и законодаваца. Наравно, природа може постојати и опстајати сама за себе и сама од себе и развијати се по одређеним законитостима. Пошто човек и људско друштво нису изоловане категорије у односу на живу и неживу, географску, средину, јасно је да је она њихово радно и животнo окружење, са низом природних, историјских, законских и друштвених условљености и свеукупној еволутивности. Само добро постављена решења очувања, унапређења и валоризације географског простора, дају права и на дужи рок корисна решења.

Из потребе праксе, методолошких основа научног проучавања, и недовољне сарадње научника различитих али и комплементарних струка, елементи и садржаји географског простора, од локалног до регионалног, државног и ширег, често се третирају изоловано и појединачно, што умањује исправност ставова о дијалектичком и материјалистичком јединству животне средине, која има одређене ритмове, циклусе, фазе развоја, потенцијалне корелативне односе између појединих појава, процеса и елемената. У том смислу, чини се да је недопустиво парцијално захватање појединих елемената до те мере да се поремети вековима успостављана еколошка равнотежа, јер се тиме, по принципу ланчане реакције, негативне појаве и процеси умножавају и усложњавају (Перишић, Д. 1985). На све то, као све актуелнији проблем намеће се приватизација простора, како код нас, тако и у свету, на шта се надовезује проблем претварања пољопривредног земљишта у грађевинско, чиме се ремете извесни еколошки елементи простора, чије негативне последице не могу увек, и свуда, да се препознају одмах, али ће се, без сваке сумње, јављати у будућности. Примера за то има код нас и у свету.

У литератури се истиче да простор није емпиријски појам, већ реална, вишедимензионална, категорија, препознајива по бројности мањих делова (елемената) који се сусичу истовремено и спајају и прожимају на различите начине, без строго дефинисаних временских, територијалних и административних граница. „Ако се простор и време изузму из области чисте филозофије, вештачки ограниче и структурно распореде тако да људско друштво добије извесну одредбу – физикалну, теоријску и практичну усмереност и корисност, онда се такав простор као исечак природе јавља у разним својим видовима, већ према томе како се проблем тог деловања поставља. Пошто може да обради све што се јавља у границама искуства и да га савлада, снага људског духа у потпуности долази до изражаја у просторном планирању.“ (Добровић, Н. 2017).

ЛИТЕРАТУРА

- Цвијић, Ј. (1893). Данашње стање географске науке. Часопис „Наставник“, Београд (Репринт издање Антропогеографски и етнографски списи. Сабрана дела Јована Цвијића, Српска академија наука и уметности, Новинско-издавачка радна организација „Књижевне новине“, Завод за уџбенике и наставна средства, књига 4, том I, 1987, Београд.
- Цвијић, Ј. (1922). Балканско полуострво и јужнословенске земље. Основе антропогеографије. Хрватски штампарски завод, Загреб.
- Станковић, Сн. (1933). Оквир живота. Коларчев народни универзитет, Београд (Репринт издање Оквир живота – начела екологије, треће издање, „Глас“, 1977, Београд.
- Мучибабић, С. (1977). Синиша Станковић и његово дело. Поговор за треће издање књиге Оквир живота „Глас“, Београд.
- Радовановић, М. (1977). О систему човек – животна средина. Часопис „Саопштења“, број 6, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд.
- Станковић, М. С. (1982). Реке и језера Југославије у светлу концепције активне заштите природе. Гласник Српског географског друштва, свеска 53, број 2, Београд.
- Перишић, Д. (1985). О просторном планирању. Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд.
- Стабовић, М. С. (1987). Човек и активна заштита животне средине. Географија Словеника, књига 18, Институт за географију Универзитет Едварда Кардеља, Љубљана
- Влаховић, П. (1987). О антропогеографским и етнографским списима Јована Цвијића. Сабрана дела Јована Цвијића, Српска академија наука и уметности, Новинско-издавачка радна организација „Књижевне новине“, Завод за уџбенике и наставна средства, књига 4, том I, Београд.
- Станковић М. С. (1999). Оквир живота академика Синише Станковића. Зборник радова Еколошка истина, књига VII, Завод за заштиту здравља „Тимок“ из Зајечара, Центар за пољопривредна и технолошка истраживања из Зајечара, Технички факултет из Бора, Друштво младих истраживача из Бора, Зејечар
- Добровић, Н. (2017). Основи потенцијалног просторног планирања. Асоцијација просторних планера Србије, Београд.

GEOGRAPHICAL ASPECT OF THE ENVIRONMENT

Stevan M. Stanković²

Abstract: The processes in space and time of our planet are natural and social. They are manifested spontaneously and organized. They can be immediate, occasional natural, periodic and permanent, short-term and long-term, uncontrolled and controlled, creative and destructive, historical and contemporary, known and unknown, predictable and unpredictable, unidirectional and multidirectional, easier and harder to solve. The living environment is characterized by the complexity of the connections of numerous elements, the dynamism resulting from the general movement of natural phenomena and man in them, the easier and more difficult predictability of existing processes and changes in the development of living systems and their relations with non-living nature, the hierarchy that is established over time, as well as uneven relations in space and time, but also conflicting relations in the case of large number of interested parties in the same space.

Key words: Processes, our planet, nature, space, living systems, non-living nature.

² University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg 3/III, Belgrade, Serbia, geofiz40@gmail.com